

A FILOZÓFIA KLASSZIKUSAIBÓL

Marx Vera Zaszulicshoz írott levelének fogalmazványai

Marx már az ötvenes évek végétől érdeklődött a sajátos orosz fejlődés iránt, ez az érdeklődés a hatvanas évek elején — a jobbágyreform végrehajtásakor — csak fokozódott, s egészen Marx haláláig tartott. Az érdeklődésben nagy szerepet játszott a földjára-dékelmélet intenzív kutatása; tudott dolog, hogy Oroszország a földjára-dékelméletnek egy sajátos példáját szolgáltatta. De még inkább szerepet játszott Oroszország jelentőségének növekedése a nemzetközi forradalmi mozgalom szempontjából. Ennek az érdeklődésnek a dokumentumai hozzáférhetők a Marx—Engels Archívum XII. és XIII. kötetében (Moszkva 1952 és 1955).

Ismeretes, milyen jelentős helyet kapott az orosz szocialisták, az orosz marxisták útkeresésében az obscsina, az orosz földközösség problémája. Oroszország sajátos fejlődési perspektívájára választ keresve különösen foglalkoztatta őket az obscsina helyzete és jövője, az a kérdés, vajon szükségképpen fel kell-e bomlania a kapitalizálódási folyamatban, vagy ellenkezőleg, csirája lehet-e az eljövendő új közösségi társadalomnak? Egyáltalán, a szocialista fejlődés előtt be kell-e futnia minden országnak a tőkés fejlődés összes fázisait? Ezt a kérdést intézi Vera Zaszulics is Marxhoz 1881 elején.

Az obscsina kérdésére Marx már korábban felfigyelt és egy 1877-ben írt levelében — Oroszország gazdasági fejlődésére vonatkozó sok éves tanulmányaira hivatkozva — meg is fogalmazza legfőbb következtetéseit: „Ha Oroszország tovább halad azon az úton, amelyre 1861-ben lépett, el fogja mulasztani a legszebb alkalmat, amit a történelem egy népnek valaha is nyújtott arra, hogy a kapitalista rendszer végzetes viszontagságait elkerülje.” (Marx levele az „Otyecsesztvennije Zapiszki” szerkesztőségéhez, 1877. nov.) 1880-ban a Pétervári Bizottság kérésére Marx átfogó tanulmányt készül írni a kérdésről. Engels Kablukovához írt 1880 aug. 5-i levelében, számat vetve az obscsinák és az artelek kezdődő bomlásával, továbbra is kiemeli az orosz falusi földközösségekben rejlő sajátos lehetőségeket. „... ez a bomlási folyamat még nagyon sokáig eltarthat” — írja levelében, és feltételezi, hogy a nyugat-európai teljesen ellentétes irányú fejlődés, annak küszöbönálló nagy megrázkódtatásai felerősítik az oroszországi forradalmi áramlatot, amely „idővel elég erős lesz ahhoz, hogy kihasználja a nép évezredes ösztönös törekvését a kollektívizmusra, mielőtt még ez a törekvés kihamvadna”. Ugyanebben a szellemben írja Marx Zaszulicsnak a következő év márciusában: „... a speciális kutatások..., amelyeket erről (a falusi földközösségről — *S. J.*) folytattam és melyhez az eredeti forrásokból merítettem az anyagokat, meggyőztek engem arról, hogy ez a közösség a támpontja az oroszországi társadalmi megújulásnak” — és hozzáteszi: „de hogy mint ilyen funkcionálhasson, előbb ki kellene küszöbölni azokat a pusztító befolyásokat, amelyek minden oldalról ostromolják, azután pedig biztosítani kellene számára egy spontán fejlődés normális feltételeit”.

A Zaszulics-fogalmazványok külön érdekessége, hogy az orosz földközösség problémájának kapcsán továbbfejlesztik Marxnak az ősközösségről, az ősi közösségi maradványformák továbbéléséről, a társadalmi fejlődés konkrét történelmi útjainak változatosságáról, egyes fejlődési szakaszok átugrásának lehetőségéről kialakult nézeteit.

A fogalmazványok elkészítésének időpontjában, 1880—81 telén Marx Morgan ismert könyvét, *Az ősi társadalmat* dolgozta fel (jegyzeteit szintén kiadták a fenti sorozatban, Marx—Engels Archívum IX. Moszkva 1941). Morgan könyvének tanulmányozása tovább gazdagította az ősi közösségekkel kapcsolatos ismereteit, ezeket kívánta egységes képbe foglalva feldolgozni a Vera Zaszulicsnak küldendő válaszlevelében.

1881. február végén, március elején négy fogalmazvány született. Bennünket különösen az első három érdekel, a negyedik egészen rövid, majdnem szóról szóra meg-

egyezik az elküldött levéllel, amely több kiadásból is ismert. Ez az 1881. március 8-áról datált levél azonban keveset árul el az öt megelőző átfogó elméleti munkából.

Az első három fogalmazvány világosan mutatja, mennyire érdekelte Marxot ebben az időszakban az ősi közösségek korabeli maradványainak, a hozzájuk fűződő történelmi lehetőségeknek a problémája, és ezzel összefüggésben a korai közösségi társadalmak sajátossága és fejlődési fokai. Engels maga is említi, hogy Marx maga akarta feldolgozni Morgant, erről tanúskodnak a Morgan könyvéből készült kivonatok is.

A történettudománynak a múlt század hatvanas éveigi csak igen elmosódott képe volt az emberiség őstörténetéről. Az Európán kívüli népek történelmével és adott helyzetével az európai történettudomány csak a fokozódó kolonialista törekvések nyomán kezdett behatóan foglalkozni. „1847-ben a társadalom őstörténete, az a társadalmi szervezet, mely a feljegyzett történetet megelőzően létezett, jóformán ismeretlen volt — írja Engels a Kommunista Kiáltvány 1888-as kiadásához fűzött jegyzetében. — Azóta Haxthausen felfedezte az oroszországi közös földtulajdont, Maurer bebizonyította, hogy ez az a társadalmi alap, amelyből valamennyi germán törzs történelmi fejlődése kiindult, s fokozatosan kiderült, hogy Indiától Írorszáig mindenütt a föld közös birtoklásán alapuló faluközösségek képviselik vagy képviselték a társadalom ősi formáját. Végül Morgannek a *nemzetiség* igazi természetére és a *törzshöz* való viszonyára vonatkozó, betetőző felfedezése feltárta ennek az ősi kommunista társadalomnak belső szervezetét annak típusos formájában. Ezeknek az őseredetű közösségeknek a felbomlásával kezdődik a társadalomnak különálló és végeredményben antagonisztikus osztályokra való hasadása.”

Marx és Engels politikai gazdaságtani és történetfilozófiai elemzések alapján már korai munkáikban eljutottak az őstársadalom, a közösségi tulajdonon alapuló ősi nemzetiség fogalmáig. Az emberi társadalom fejlődésének első nagy szakaszáról és történelmi útjáról vallott nézeteik azonban csak a későbbiek során konkretizálódhattak. Ebben nagy szerepet játszott az európai és különösen a nyugat-európai „klasszikus” fejlődés elemzése, de a stagnáló formák, különösen az ún. ázsiai termelési mód megismerése is. Ebben az elméleti folyamatban foglaltak helyet az ősi közösségi formációival, a fejlődési fokaival, felbomló és stagnáló típusaival kapcsolatos későbbi kutatások.

Marx arra a következtetésre jut, hogy „az ősi közösségek nincsenek egy kaptárára szabva”. A történelemből és a XIX. századból ismert formái az ősközösség különböző fejlődési fázisait képviselik. A földközösség egy kései formát jelent, amely lényegesen eltér a közösség ősibb formáitól. A falusi földközösségekben már nem uralkodnak a vérségi kötelékek, a ház és tartozékai már nem kollektív birtok; a közös földet időszakosan felosztják és egyénileg művelik s használják. Idővel — írja Marx — ez a kettősség a földközösség bomlásának csírájává válhat, a magántulajdon kialakulásához vezethet. És ilyen értelemben a földközösség az ősközösség utolsó fázisa, illetve átmeneti fázis az osztálytársadalomra.

Ezen a ponton tér vissza Marx az orosz földközösség problémájára, és felteszi a kérdést: a földközösségnek ez a kettős jellege azt jelenti-e, „hogy a földközösség történelmi pályafutásának végzettségűen ehhez a kimenetelhez kell elvezetnie?” És itt roppant nagy jelentőségű következtetést fogalmaz meg ismételt, amelynek fontosságát a nemkapitalista fejlődés útjára lépő mai elmaradott népek problémái húzzák alá. A földközösség kettőssége mindkét fejlődési lehetőséget elvben nyitva hagyja: felülkerekedhet benne a magántulajdon eleme, de megerősödhet benne ismét közösségi eleme — írja Marx. „Minden attól a történelmi környezettől függ, amely a közösséget körülveszi.” Nyugat-Európában a germán földközösség már korábban felbomlott és átvezetett a magántulajdon uralmához. De az orosz falusi földközösség a XIX. század nyolcvanas éveinek elején egyedülálló helyzetet foglalt el: még mindig uralkodó formája egy hatalmas birodalom falusi életének, akkor, amikor történelmi környezete, a tőkés termelés erőteljes kifejlődése teljesen nyújtja számára a nagyüzemi gazdálkodás anyagi feltételeit. Ebből a tényből jut el Marx arra a következtetésre, amelyet a Kommunista Kiáltvány 1882-es kiadásának előszavában lényegében megismétel: nem kizárt annak lehetősége, hogy az orosz obscsina, az őseredetű közös földtulajdonnak ez a kétségtelenül már nagyon megrocsolódott alakja közvetlenül átmenjen a kommunista közös földtulajdon magasabb alakjába; nem kell feltétlenül végig mennie előbb a felbomlásnak ugyanazon a folyamatán, mint aminőt történelmi fejlődése során a Nyugat mutat. Ekkor a lehetőség realizálódásának feltételeit már élesebben fogalmazza meg: „ha az orosz forradalom jeladás lesz egy nyugati proletárforradalomra, úgy, hogy a kettő egymást kiegészíti, akkor a mostani orosz közös földtulajdon kiindulópontja lehet egy kommunista fejlődésnek”.

Itt jelentkezik újból a történelem marxizmusának egyik alapvető vonása: a „történetfilozófiai” sémák elvetése, a konkrét elemzés követelménye. Már említett 1877 novemberi levelében, éppen az obscsina kérdésében, Marx tiltakozik az ellen, hogy a

tőkés termelés történelmi tendenciájának általa adott összegezését ilyen sémának alkalmazzák, és ugyanezt a tiltakozást olvashatjuk a Zaszulics-fogalmazványokban és levélben is. A narodnyik Mihajlovszkij — aki a *Tőke* következtetéseit éppen az oroszországi sajátos viszonyok alapján akarja megcáfolni — „azt a történelmi vázlatot, amelyet én a nyugat-európai kapitalizmus keletkezéséről adtam, mindenáron egy történelembőlcseseleti elméletté alakítja át a fejlődés egyetemes útjáról, amelyet minden népnek sorsszerűen végig kell járnia, bármilyenek is a történelmi körülmények, amelyek között él —, hogy végül eljusson ahhoz a gazdasági alakulathoz, amely a társadalmi munka termelőerőinek legnagyobb fellendülésével az emberiség mindenirányú fejlődését biztosítja.” Ez azonban teljesen ellenkezik Marx módszerével. És Marx ezzel kapcsolatosan példának megemlíti a római proletárság és a tőkés termelés által kitermelt proletariátus kialakulásának történetét: ezek „kirívóan hasonló események, amelyek azonban történelmileg különböző környezetben játszódnak le és ennek következtében teljesen különböző eredményekre vezetnek. Ha mindezeket a fejlődéseket önmagukban [értsd: a maguk valóságában] tanulmányozzuk és azután egymással összehasonlítjuk, könnyen meg fogjuk találni ennek a jelenségnek a kulcsát, de sohasem fogjuk ezt elérni egy általános történelembőlcseseleti elmélet egyetemes kulcsával, amelynek legnagyobb erénye csak az, hogy történelemfeletti.” (Marx idézett levele az „Otyecsesztvennije Zapiszkij” szerkesztőségéhez.) Ebből az alapvető módszertani szempontból külön figyelmet érdemelnek a magyar fordításban alább először közzétett Zaszulics-fogalmazványok.

S. J.

Vera Zaszulics levele Karl Marxhoz¹

1881 febr. 16.

Genf.

Rue de Lausanne N° 49.

L'imprimerie polonaise

Tisztelt Polgártárs!

Ön bizonyára tudja, hogy „Tőké”-je nagy népszerűségnek örvend Oroszországban. Noha a kiadást elkobozták, a kevés megmaradt példányt országunk többé-kevésbé tanult embereinek tömege olvassa újra meg újra; komoly emberek tanulmányozzák. De amit Ön valószínűleg nem tud, az az, hogy „Tőké”-je milyen szerepet játszik az oroszországi agrárkérdésről és a mi faluközösségünk²ről folytatott vitáinkban. Ön bárki másnál jobban tudja, mennyire égető ez a kérdés Oroszországban. Ön tudja, hogyan gondolkozott erről Csernisevskij.³ Haladó irodalmunk, mint például az „Отечественные записки”, továbbfejleszti az ő eszméit. De ez a kérdés nézetem szerint élethalál-kérdés, főként a mi szocialista pártunk számára. E kérdés ilyen vagy olyan felfogásmódjától függ forradalmi szocialistáink személyes sorsa is. Kettő közül az egyik: Vagy ez a faluközösség, ha megszabadul a kincstár mértéktelen követeléseitől, a földesuraknak fizetendő járandóságoktól és az önkényes igazgatástól, képes a szocialista úton fejlődni, azaz termelését és termékelosztását lassanként kollektivistá alapokon megszervezni. Ez esetben a forradalmi szocialistának kötelessége, hogy minden erejét a faluközösség felszabadítása és fejlődése ügyének szentelje.

¹ A Marx—Engels Archiv, Bd. I. (Frankfurt a. M. 1926) 316—342. o. D. Rjazanov szövegközlése nyomán. Zaszulics levele, Marx fogalmazványai, valamint a válasza franciául íródtak.

² Az orosz faluközösségről van szó itt, nálunk is ismert terminussal az obscsináról, amelyre Zaszulics a „commune rurale” terminust használja franciául.

³ Vö. elsősorban Csernisevskij: Письма без адреса. Marx jól ismerte Csernisevskij írásait, részben kéziratban terjesztett szövegekből, részben műveinek svájci kiadásaiából.

Ha viszont a közösség pusztulásra van kárhozthatva, a szocialista számára nem marad más hátra, mint hogy többé-kevésbé megalapozatlan számításokba bocsátkozzék annak megállapítására, hány évtized alatt fog átmenni az orosz paraszt kezéből a földje a burzsoázia kezébe, hány évszázad alatt — úgy lehet — fog elérni a kapitalizmus Oroszországban a nyugat-európaihoz hasonló fejlettséget. Akkor egyes-egyedül a városi munkások között kell a propagandát folytatniok, akik folyton elmerülnek a közösség bomlása következtében a nagyvárosok kövezetére lőkött, bér munkát kereső parasztok tömegében.

A legutóbbi időkben gyakran halljuk azt mondogatni, hogy a faluközösség archaikus forma, amelyet a történelem, a tudományos szocializmus, egy szóval mindaz, ami elvitathatatlan dolog csak van, pusztulásra ítél. Az ezt prédikáló emberek az Ön par excellence tanítványainak: „markszistáknak” mondják magukat. A legerősebb érvük gyakran ez: „Ezt Marx mondja.”

„De hogyan vezetik ezt le az ő »Tőké«-jéből? Ott nem tárgyalja az agrárkérdést és nem beszél Oroszországról” — vetik ellent azoknak.

„Mondotta volna, ha országunkról beszélt volna” — replikáznak az Ön tanítványai, talán kissé túl merészen. Meg fogja hát érteni, Polgártárs, mennyire érdekel bennünket az Ön véleménye erről a kérdésről, és milyen nagy szolgálatot tenne nekünk, ha kifejtené gondolatait a mi faluközösségünk lehetséges sorsáról és arról az elméletéről, amely szerint történelmi szükségszerűség a világ minden országa számára, hogy keresztülmenjen a tőkés termelés valamennyi fázisán.

Bátorkodom megkérni Önt, Polgártárs, barátaim nevében, tegye meg nekünk ezt a szolgálatot.

Ha ideje nem engedi meg, hogy elgondolásait e kérdésekről többé-kevésbé részletezetten kifejtse, legalább azt a szívességet kérem Öntől, hogy tegye ezt meg egy levél formájában, és engedje meg, hogy e levelet oroszra fordítva közzétegyem.

Fogadja, Polgártárs, tiszteletteljes
üdvözlétemet
Vera Zaszulics

Címem: Imprimerie polonaise
Rue de Lausanne N° 49,
Genf.

Marx fogalmazványai a válaszlevélhez

I.

1. A tőkés termelés keletkezésének tárgyalásakor azt mondtam, (hogy ennek titka)⁴ hogy ennek alapja „a termelő radikális elválasztása a termelési eszközöktől” („A tőke”, francia kiad., 315. o. I. hasáb),⁵ és hogy „ennek az egész fejlődésnek a bázisa a földművelők kisajátítása. Ez radikális teljességgel

⁴ Csúcsos zárójelben — < > — közöljük a Marx által áthúzott szövegrészeket szögletes zárójelben — [] — a szerkesztőségi betoldásokat.

⁵ Vö. A tőke (Bp. 1961), 662. o. A szövegben szereplő idézetek nem egyeznek pontosan a *Tőke* magyar kiadásának szövegével, mivel a magyar kiadás a német kiadás szövegét követi, a francia kiadást pedig Marx nagymértékben átdolgozta.

még csak Angliában ment végbe. . . De Nyugat-Európa valamennyi többi országa ugyanezen a mozgáson megy át.” (I. h., II. hasáb.)⁶

E mozgás „történelmi végzetszerűségét” tehát kifejezetten *Nyugat-Európa országaira* korlátozom. És miért? Vesse össze ezzel, kérem, a XXXII. fejezetet, ahol ez olvasható:

A „kiküszöbölési folyamat, amely az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöket társadalmilag koncentrált termelési eszközökké változtatja át, amely sokak törpe tulajdonát kevesek roppant tulajdonává teszi, a dolgozó nép e kínos, e szörnyű kisajátítása — ez az eredete, ez a genezise a tőkének. . . A személyes munkán alapuló *magántulajdon* . . . kiszorítja a más munkájának kizsákmányolását, a bér munkán alapuló *tőkés magántulajdon*.” (341. o.⁷ II. hasáb.)⁸

Igy végső elemzésben a *magántulajdon egyik formájának a magántulajdon egy másik formájává való átalakulásáról* van szó; <a nyugati mozgás>. Minthogy az orosz parasztok kezén levő föld sohasem volt a *magántulajdonuk*, hogyan lehetne ez a kifejtés erre alkalmazható?

2. Történelmi nézőpontból az orosz parasztok közösségének *végzetszerű felbomlása* mellett felhozható egyetlen komoly érv a következő:

Ha nagyon messzire visszanyúlunk, Nyugat-Európában mindenütt megtaláljuk a többé vagy kevésbé archaikus típusú közös tulajdon; ez a társadalmi haladás folyamán mindenütt eltűnt. Miért kerülhetné el ugyanezt a sorsot egyedül Oroszországban?

Azt felelem: Mert Oroszországban a körülmények egyedülálló összejatszása következtében az országos méretekben még fennálló faluközösség fokozatosan levetkőzheti ősi vonásait és közvetlenül kifejlődhetik országos méretekben a kollektív termelés elemeként. Éppen a tőkés termeléssel való egyidejű fennállása következtében elsajátíthatja annak összes pozitív vívmányait, mégpedig anélkül, hogy átmenne annak borzalmas <szörnyűséges> viszonyosságain. Oroszország nem él elszigetelten a modern világtól; és nem is prédája valamely idegen hódítónak, mint Kelet-India.

Ha a tőkés rendszer orosz kedvelői tagadnák egy ilyen fejlődés *elméleti* lehetőségét, feltenném nekik a kérdést: A gépek, gőzhajók, vasutak stb. kiaknázásához kénytelen volt-e Oroszország a Nyugat mintájára átmenni a gépiparnak egy hosszú *inkubációs időszakán*? Magyarazzák meg nekem azonkívül, hogyan tudták bevezetni maguknál egy szempillantás alatt az egész csere-mechanizmust (bankok, hiteltársaságok stb.), amelynek kimunkálása a Nyugatnak évszázadokba került?

Ha a jobbágyfelszabadítás pillanatában a faluközösségeket eleve normális prosperitási feltételek közé helyezték volna, ha továbbá a mérhetetlen államadósság, amelyet legnagyobb részben a parasztok terhére fizetnek, a többi roppant összeggel egyetemben, amelyeket az állam közvetítésével (és mindenkor a parasztok terhére) a „társadalom új támaszainak” nyújtanak, akik átváltak tőkésekké, — ha mindezek a ráfordítások a faluközösségek *további fejlődését* szolgálták volna, ma senki sem álmodnék a közösségek megsemmisülésének „történelmi végzetszerűségéről”; mindenki elismerné őket az orosz társadalom megújulásának elemeként és a még a tőkés rendszer szolgáltatásában sínylődő országok feletti fölény elemeként.

⁶ Vö. uo. 663. o.

⁷ A fogalmazványban Marx tévesen a 340. oldalra hivatkozik.

⁸ A tőke. Id. kiad. 704—705. o.

⟨Nem csupán a tőkés termelés egyidejű fennállása az, amely a fejlődés elemeit nyújthatja az orosz közösségnek.⟩

Egy másik körülmény, amely kedvez az orosz közösség (fejlesztése útján való) fennmaradásának, abban áll, hogy ez a közösség nemcsak kortársa a tőkés termelésnek ⟨a nyugati országokban⟩, hanem túlélte azt a korszakot, amelyben e társadalmi rendszer még érintetlenül jelent meg, sőt e rendszert, Nyugat-Európában éppúgy, mint az Egyesült Államokban, harcban találja mind a tudománnyal, mind a néptömegekkel, mind magukkal a termelőerőkkel, amelyeket létrehoz ⟨egyszóval, hogy kiáltó antagonizmusok, konfliktusok és periodikus katasztrófák arénájává változott, hogy a legvakabb ember előtt is fel-fedi a maga átmeneti termelési rendszer mivoltát, melynek sorsa, hogy kiküszöböltessek a tár[sadalom] visszatérése által a [...]⟩. Egyszóval válságban találja, amely csak e rendszer kiküszöbölésével fog végződni, a modern társadalmak visszatéréseivel a közös tulajdon „archaikus” típusához, egy olyan formához, amelyben — mint egy amerikai szerző mondja,⁹ aki semmiképp sem gyanúsítható forradalmi tendenciákkal és vizsgálatait a washingtoni kormány támogatását élvezik — ⟨„a magasabb szint”⟩ „az új rendszer”, mely felé a modern társadalom tendál, „egy archaikus társadalmi típusnak magasabb formában ⟨in a superior form⟩ való újjászületése (revival) lesz”. Ne hagyjuk hát magunkat túlzottan megrémíteni az „archaikus” szóval.

De akkor legalábbis ismernünk kellene ezeket a viszontagságokat. Erről nem tudunk semmit.¹⁰

Az ősi közösségek¹¹ hanyatlásának történetét (hiba volna valamennyit egy vonalba állítani; mint a geológiai alakulatoknál, a történelmi alakulatoknál is egy egész sor őskori, másodkori, harmadkori stb. típus van) még meg kell írni. Mindeddig csak sovány vázlatok vannak ehhez. De a kutatás mindenesetre eléggé előrehaladt ahhoz, hogy megállapíthassuk: 1. az ősi közösségek életképesége hasonlíthatatlanul nagyobb volt mint a szemita, görög, római stb. társadalmaké, és a fortiori,¹² mint a modern tőkés társadalmaké; 2. hanyatlásuk okai olyan gazdasági adottságokból folynak, amelyek akadályozták, hogy egy bizonyos fejlettségi fokot meghaladjanak, olyan történelmi-környezeti körülményekből, amelyek egyáltalában nem hasonlók a mai orosz közösség történelmi környezetéhez.

⟨Néhány burzsoá író, főként angol származásúak, mint pl. Sir Henry Maine¹³, mindenekelőtt azt célozza, hogy a tőkés társadalom, a tőkés rendszer fölényét kimutassa és dicsőítse. E rendszer hívei, akik képtelenek megérteni a [...]⟩.

Az ősi közösségek burzsoák írta történelmét olvasva óvatosnak kell lenni. Ezek nem riadnak vissza ⟨semmitől⟩ még a hamisításoktól sem. Sir Henry Maine pl., aki az angol kormányzat buzgó munkatársa volt az indiai közösségek erőszakos szétrombolásának művében, képmutatóan elmeséli nekünk, hogy a kormányzatnak e közösségek támogatására tett minden nemes erőfeszítése csődöt mondott a gazdasági törvények spontán erejével szemben!

Ilyen vagy olyan módon ez a közösség elpusztult a szüntelen kül- és bel-

⁹ Vö. L. Morgan: Ancient Society. IV. rész 2 fejj. 552. o.

¹⁰ A következő három bekezdés a fogalmazvány egy későbbi részéhez van beírva, a hovatartozás megjelölése nélkül.

¹¹ — „communautes primitives”. A német fordításban: „Urgemeinschaften”.

¹² — még inkább.

¹³ Vö. Village Communities in the East and West. London 1871.

háborúk közepette; valószínűleg erőszakos halált halt. Amikor a germán törzsek Itália, Hispánia, Gallia stb. meghódításához fogtak, az archaikus típusú közösség már nem létezett.¹⁴ De *természetes életképességét* két tény bizonyítja. Van belőle néhány elszórt példány, amelyek túléltek a középkor minden viszonyosságát és megőrződtek napjainkig, pl. szülővidékemen a trieri kerületben. Ami azonban még fontosabb, olyannyira rányomta saját jellemvonásait arra a közösségre, amely helyébe lépett — a községre, amelyben a szántóföld magántulajdon lett, az erdők, legelők, parlagföldek stb. viszont még községi tulajdonban¹⁵ maradnak —, hogy Maurer (ez újabb eredetű) e másodlagos alakulású közösség megfejtése során rekonstruálni tudta az archaikus őstípust. Az őstípustól átvett jellemvonások következtében az új közösség, amelyet a germánok minden meghódított országban bevezettek, az egész középkor folyamán a nép-szabadság és a népelet egyetlen otthona lett.

Habár Tacitus korszaka után nem tudunk semmit a <germán> <archaikus> <falú> közösség életéről, sem eltűnésének módjáról és idejéről, ismerjük ennek legalább a kiindulópontját, Julius Caesar tudósításából.¹⁶ Az ő idejében a <szántó> földet már évente újrafelosztották, de a <különböző> germán szövetségek *gens*ei <nemzetségei> és *tribus*ei nem pedig egy-egy közösség egyéni tagjai között. A <föld>¹⁷ *faluközösség* tehát Germániában egy archaikusabb típusból származott, spontán fejlődés terméke volt itt, és nem készen hozták be Ázsiából. Ott — Kelet-Indiában — szintén, és mindig mint az archaikus formáció *utolsó fokával* vagy utolsó szakaszával találkozunk vele.

Hogy <most> <a „faluközösség”> lehetséges sorsát tisztán elméleti nézőpontból, azaz mindenkor normális életkörülményeket feltételezve, megítélhessük, fel kell most vázolnom bizonyos jellegzetes vonásokat, amelyek a „földközösséget”¹⁸ az archaikusabb típusoktól megkülönböztetik.

Először is a korábbi ősi közösségek mind a tagok természetes rokonságán nyugszanak; ennek az erős, de szűk köteléknek az elszakításával a földközösség jobban tud alkalmazkodni, terjeszkedni és az idegenekkel való érintkezést kiállni.

Azután a földközösségben a ház és tartozéka, az udvar már a földművelő magántulajdona, míg jóval még a földművelés bevezetése előtt a közös ház képezte a korábbi közösségek egyik anyagi alapját.

Végül habár a szántóföld közösségi tulajdon¹⁹ marad, időszakosan felosztják a földközösség tagjai között oly módon, hogy mindegyik földművelő saját számlájára gazdálkodik a neki kijelölt földeken és egyénileg sajátítja el terményeiket, míg az archaikusabb közösségekben a termelés közösen folyik, és csak a termék kerül felosztásra. A kollektív vagy kooperatív termelésnek ez az ősi típusa persze az elszigetelt egyén gyengeségének, nem pedig a termelési eszközök társadalmasításának volt az eredménye.

Könnyen érthető, hogy a „földközösség” lényegéhez tartozó kettősség nagy életerőt ad neki, hiszen egyfelől a közös tulajdon és valamennyi abból

¹⁴ E két mondat a Marx–Engels Archiv közlésében érthetetlen. Itt a Marx–Engels Werke (Dietz, Berlin 1962) 19. kötetének szövegét vettük alapul.

¹⁵ — „propriété communale”: ez a mai községi tulajdon, és az itt említett „commune” a „községet” jelenti. Később Marx a „propriété communale” terminust általánosabb értelemben, a „községi tulajdon” értelmében használja.

¹⁶ Vö. Commentarii de bello Gallico, VI. könyv, 22. feje.

¹⁷ — agricole, szó szerint: mezőgazdasági

¹⁸ — commune agricole.

¹⁹ — propriété communale.

fakadó társadalmi viszony szilárdná teszi az alapzatát, ugyanakkor pedig a magánház, a szántóföld parcellás művelése és a termények magánelsajátítása módot ad az egyéniség olyan kifejlődésére, amely összeférhetetlen az ősi közösségek feltételeivel. De nem kevésbé nyilvánvaló, hogy ugyanez a kettőség idővel a bomlás forrásává válhatik. Eltekintve az ellenséges környezet minden befolyásolásától, egymaga az ingó vagyon fokozatos felhalmozódása, amely az állatállományból álló vagyonnal kezdődik (sőt megengedi a jobbágyokból álló vagyont is), az az egyre határozottabb szerep, amelyet az ingó elem játszik magában a földművelésben — és egy csomó más körülmény, melyek ettől a felhalmozástól elválaszthatatlanok, de melyek kifejtése túl messzire vezetne — mindez úgy hat, mint a gazdasági és társadalmi egyenlőség bomlasztója, és magának a közösségnek a kebelében érdekkonfliktust szül, mely először a szántóföld magántulajdonná változtatását hozza magával, és végezetül az — immár a magántulajdon közösségi függelékeivé vált — erdők, legelők, parlagföldek stb. magánelsajátításához vezet.²⁰

⟨Eltekintve az ellenséges környezet minden hatásától, azon ingó javak fokozatos fejlődése, növekedése, amelyek nem a közösség, hanem annak egyes tagjai tulajdonát képezik, mint például az állatok, és nem szabad megfeleltetni a magánszemélyek kezében levő ingó javakról, pl. az állatokból, sőt olykor jobbágyokból vagy rabszolgákból álló vagyonról [. . .] Az az egyre hangsúlyozottabb szerep, amelyet az ingó elem játszik a falusi gazdaságban, egymaga ez a felhalmozódás bomlasztóként szolgálhat [. . .]⟩ Eltekintve minden más pusztító, ellenséges környezetből való elem visszahatásától az ingó javak fokozatos növekedése az egyes családok kezében, pl. az állatokban, sőt olykor rabszolgákban vagy jobbágyokban való gazdagságuk, ez a magánfelhalmozás egymaga elegendő arra, hogy végül is úgy működjék, mint az ősi gazdasági és társadalmi egyenlőség bomlasztója, és magának a közösségnek a kebelében érdekkonfliktust szüljön, mely először kikezdi a szántóföldek közös tulajdonát és végezetül elsöpri az erdők, legelők, parlagföldek stb. közös tulajdonát, miután ezeket már előzetesen átváltoztatta a magántulajdon közösségi függelékévé.

Ennélfogva jelentkezik a „földközösség” mindenütt úgy, mint az archaikus társadalomalakulat *legújabb típusa*, és jelenik meg a régebbi és a modern nyugat-európai történelmi folyamatban a földközösség periódusa úgy, mint a közös tulajdonból a magántulajdonba való átmenet periódusa, mint az őskori alakulatból a másodkori alakulatba való átmenet periódusa. De annyit tesz-e ez, hogy a „földközösség” fejlődésének minden körülmények között ⟨és minden történelmi környezetben⟩ ezen az úton kell haladnia? Korántsem. Alkati formája megengedi a következő alternatívát: vagy a benne foglalt magántulajdon-elem kerekedik felül a kollektív elemen, vagy emez kerekedik felül amazon. Minden attól a történelmi környezettől függ, amely a közösséget körülveszi. . . Mind két megoldás *a priori* lehetséges, de mindegyikhez nyilvánvalóan teljességgel más történelmi környezet szükséges.

3. ⟨Rátérve mármost az oroszországi „földközösségre”, egyelőre figyelmen kívül hagyom az összes ránehezédő nyomorúságokat. Csakis ama továbbfejlődési képességeket veszem szemügyre, amire módot ad mind az alkati formája, mind a történelmi környezete.⟩ Oroszország az egyetlen európai ország,

²⁰ A most következő — későbbi eredetű — betoldásban ugyanezek a kérdések térnek vissza.

ahol a „földközösség” országos méretekben mindmáig fenntartotta magát. Oroszország nem prédája egy idegen hódítónak, mint Kelet-India. Nem is él elszigetelten a modern világtól. Egyfelől a föld közös tulajdona módot ad arra, hogy közvetlenül és fokozatosan átalakítsa a parcellás és individualista földművelést kollektív földműveléssé (ugyanakkor, amikor a tőkés termelés egyidejű fennállása Nyugaton, mellyel anyagi és intellektuális kapcsolatokban áll [. . .]), és az orosz parasztok ezt már gyakorolják is az osztatlan réteken; földjének fizikai adottságai megkívánják a nagyüzemi gépi gazdálkodást; a parasztnak az *artel*-szerződés jólismert volta megkönnyíti az átmenetet a parcellás munkáról a kooperatív munkára, és végül is az orosz társadalom, amely oly sokáig élt az ő terhére, tartozik neki az ilyen átmenethez szükséges előlegekkel. (Persze, azon kellene kezdeni, hogy a közösséget a *magja jelenlegi bázisán* hozzák normális állapotba, mert a paraszt mindenütt ellensége minden hirtelen változásnak.) Másfelől a világpiacon uralkodó (tőkés) nyugati termelés egyidejű fennállása módot ad Oroszországnak arra, hogy bevezessen a közösségbe a tőkés rendszer által kimunkált minden pozitív vívmányt anélkül, hogy átmenne annak caudiumi igája alatt.

Ha a „társadalom új támaszainak” szóvivői tagadnák a modern faluközösség jelzett fejlődésének *elméleti* lehetőségét, megkérdeznénk tőlük, vajon kénytelen volt-e Oroszország a Nyugat módján átmenni a gépiparnak egy hosszú inkubációs időszakán, hogy eljuthasson a gépekhez, gőzhajókhoz, vasutakhoz stb.? Megkérdeznénk tőlük azonkívül, hogyan tudták bevezetni maguknál egy szempillantás alatt az egész cseremechanizmust (bankok, részvénytársaságok stb.), amelynek kimunkálása (másutt) a Nyugatnak évszázadokba került?

Van az oroszországi „földközösségnek” egy jellegzetessége, mely gyengeséggel sújtja és amely mindenféleképpen ártalmas neki. Ez az elszigeteltsége, az egyik közösség és a többiek élete közötti kapcsolat hiánya, ez a *lokalizált mikrokozmosz*, amellyel nem találkozunk mindenütt e típus immanens jellegzetességeként, de amely mindenütt, ahol megtalálható, egy többé-kevésbé központi despotizmust emel a közösségek fölé. Az északi orosz köztársaságok föderációja bizonyítja, hogy ezt az elszigeteltséget, amelyet eredetileg, úgy látszik, a terület roppant kiterjedése váltott ki, nagyrészt azok a politikai sorsfordulók szilárdították meg, amelyeken Oroszországnak a mongol invázió óta át kellett mennie. Ma ez igen könnyen elhárítható akadály. Egyszerűen helyettesíteni kellene a *Болось*-t, ezt a kormányintézményt, a közösségek választotta parasztok gyűlésével, amely gazdasági és igazgatási érdekszervükül szolgálna.

Történelmi nézőpontból igen kedvező körülmény a „földközösség” továbbfejlesztése útján való fennmaradása szempontjából, hogy a közösség nemcsak kortársa a nyugati tőkés termelésnek (oly módon, hogy), és így elsajátíthatja annak gyümölcseit anélkül, hogy alávetné magát *modus operandi*-jának²¹, hanem túlélte azt a korszakot, amikor a tőkés rendszer még érintetlen volt, sőt e rendszert, Nyugat-Európában éppúgy, mint az Egyesült Államokban, harcban találja mind a dolgozó tömegekkel, mind a tudománnyal, mind magukkal a termelőerőkkel, amelyeket létrehoz — egyszóval válságban találja, amely e rendszer kiküszöbölésével fog végződni, a modern társadalmak visszatérésével a kollektív tulajdon és termelés egy „archaikus” típusának magasabb formájához.

²¹ — működés módjának.

Magától értetődik, hogy a közösség fejlődése fokozatosan történék és hogy az első lépés az lenne, hogy a közösséget a *magja jelenlegi bázisán* helyezik normális feltételek közé.

〈És az orosz „faluközösség” történelmi helyzete páratlan! Európában egyedülálló módon nem szétszórt roncsként tartotta fenn magát, mint azok az archaikus típus állapotában fennmaradt ritka és furcsa miniatúrák, amelyekkel még nemrég a Nyugaton lehetett találkozni, hanem mint a népéletnek úgyszólván uralkodó formája, amely egy hatalmas birodalomra kiterjed. A föld közös tulajdonában a kollektív elsajátítás <természetes> alapjával rendelkezik, ugyanakkor történelmi környezete, a tőkés termelés egyidejű fennállása teljesen készen nyújtja neki a nagyüzemi közös munka anyagi feltételeit. Képes tehát magáévé tenni a tőkés rendszer által kimunkált pozitív vívmányokat anélkül, hogy átmenne annak caudiumi igája alatt. A parcellás földművelés helyébe állíthatja fokozatosan a nagyüzemi gépi földművelést, melyet az orosz föld fizikai adottságai megkívánnak. Közvetlenül kiindulópontjává válhatik tehát ama gazdasági rendszernek, amely felé a modern társadalom tendál, és új bőrt ölthet anélkül, hogy előbb öngyilkossá lenne. Ellenkezőleg, előbb normális állapotba kellene hozni.〉〈De nemcsak egy bizonyos kettőséget kell a faluközösség belsejében kiküszöbölni, amelyet ki tudna küszöbölni a [...]〉

De vele szemben masodik a földbirtok, amely kezében tartja a földnek majdnem a felét, méghozzá a jobbik részét, nem is szólva az állami birtokokról. Éppen ennél az oldalánál fogva esik egybe a „faluközösség” továbbfejlesztése útján való fennmaradása az orosz társadalom általános mozgásával, ez az ára ez utóbbi megújulásának.

Kizárólag gazdasági szempontból is Oroszország a faluközösség fejlődésével kerülhet ki mezőgazdasági zsákutcájából; hiába kísérelne meg kikerülni belőle az angol módra létesített tőkés bérlet <bevezetése> révén, amely idegen az ország <együttes> összes falusi feltételeitől.

〈Így hát csakis egy általános felkelés körülményei között törhető meg a „faluközösség” elszigeteltsége, az egyes közösségek és a többiek élete közötti kapcsolat hiánya, egyszóval *lokalizált mikrokozmoszuk*, mely megfosztja őket <minden> a történelmi kezdeményezéstől.〉

〈Elméletileg szólva az orosz „faluközösség” megőrizheti tehát földjét — kifejlesztve alapját, a föld közös tulajdonát és kiküszöbölvé a magántulajdon elvét, melyet szintén magában foglal; *közvetlenül kiindulópontjává* válhatik annak a gazdasági rendszernek, amely felé a modern társadalom tendál; új bőrt ölthet anélkül, hogy előbb öngyilkossá lenne; birtokába veheti a gyümölcsöket, amelyekkel a tőkés termelés gazdagította az emberiséget, anélkül, hogy átmenne a tőkés rendszeren, amely rendszer — kizárólagosan a lehetséges *tartama* szemszögéből tekintve — alig számít a társadalom életében. De a tiszta elméletből le kell szállnunk az orosz valósághoz.〉

Elvónatkoztatva az orosz „faluközösségre” jelenleg ránehezedő valamenyi nyomorúságtól, és csak az alkati formáját és a történelmi környezetét véve szemügyre, eleve nyilvánvaló, hogy egyik alapvető jellegzetessége, a föld közös tulajdona a kollektív termelés és elsajátítás természetes alapját alkotja. Azonfelül az orosz parasztnak az *artel*-szerződés jólismert volta megkönnyítene az átmenetet a parcellás munkáról a kollektív munkára, amelyet bizonyos fokig már gyakorol az osztatlan réteken, a kiszáritási munkákban és más közérdekű vállalkozásokban. De hogy a kollektív munka a tulajdonképpeni földművelésben kiszoríthassa a parcellás munkát — a magánelsajátítás formáját —, ahhoz

két dolog kell: egy ilyen átalakulás gazdasági szükséglete és végrehajtásának anyagi feltételei.

Ami a gazdasági szükségletet illeti, ez érezteti majd magát a „faluközösségben” attól a pillanattól fogva, hogy azt normális feltételek közé hozzák, vagyis attól fogva, hogy a ránehezedő terheket eltávolítják, és hogy megművelendő területe normális kiterjedést ér el. Elmúlt az az idő, amikor az orosz földművelésnek csak a földre és a többé-kevésbé kezdetleges szerszámokkal felszerelt parcellás művelőjére <és a föld termékenysége> volt szüksége. . . Ez az idő annál is inkább gyorsan elmúlt, mert a földművelő elnyomása megfertőzi és terméketlenné teszi a földjét. Most kooperatív munkára van szüksége, amelyet nagyüzemi méretekben szerveznek. Azonfelül vajon a paraszt, aki híján van a szükséges dolgoknak a két vagy három gyeszjatyinája megműveléséhez, többre jutna-e tízszerannyi gyeszjatyinával?

De honnan vegye a felszerelést, a trágyát, az agronómiai módszereket stb., a kollektív munkához nélkülözhetetlen összes eszközöket? Pontosan ebben van az orosz „faluközösség” nagy fölénye az ugyanilyen típusú archaikus közösségek felett. Európában csakis ő maradt fenn nagy, országos méretekben. Olyan történelmi környezet veszi körül így, melyben a tőkés termelés egyidejű fennállása a kollektív munka valamennyi feltételét nyújtja neki. Képes magáévá tenni a tőkés rendszer által kimunkált pozitív vívmányokat anélkül, hogy átmenne annak caudiumi igája alatt. Az orosz föld fizikai adottságai megkívánják a gépek segítségével folytatott, nagyüzemi, szövetkezeti munkával <kézben tartott> végzett gazdálkodást. Ami a berendezkedés első költségeit — szellemi és anyagi költségeit — illeti, az orosz társadalom tartozik ezekkel a „faluközösségnek”, melynek terhére oly sokáig élt, és amelyben „megújhodása elemét” kell keresnie.

A legjobb bizonyíték arra, hogy a „faluközösségnek” ez a fejlődése megfelel korszakunk történelmi irányának, az a végzetes válság, amelyen a tőkés termelés átmegy azokban az európai és amerikai országokban, ahol legjobban nekilendült, s amely válság a tőkés termelés kiküszöbölésével fog végződni, a modern társadalom visszatérésével a legarchaikusabb típus — a kollektív termelés és elsajátítás — egy magasabb formájához.

4. <Az elméletből leszállva a valósághoz, senki sem tagadhatja, hogy az orosz közösség ma hatalmas erők és érdekek összeesküvésével áll szemben. Eltekintve attól, hogy az állam szüntelenül kizsákmányolja, az állam éppen a parasztok terhére könnyítette meg a tőkés rendszer egy bizonyos részének meghonosodását — tőzsde, bank, vasutak, kereskedelem [. . .]>

Hogy fejlődhessék, mindenekelőtt élnie kell, és senki sem tagadhatja, hogy e pillanatban a „faluközösség” élete veszélyben van. <Őn jól tudja, hogy ma az orosz közösségnek magát a létezését hatalmas érdekek összeesküvése veszélyezteti. Agyonnyomják a közvetlen állami behajtások, csalárdul kizsákmányolják a befurakodó tőkések, kereskedők stb. és a föld-„birtokosok”, aláaknázzák ráadásul a falusi uzsorások, azok az érdekkonfliktusok, melyeket saját kebelében kialakít az a helyzet, amelybe hozták.>

A földművelők kisajátításához nem szükséges elűzni őket a földjükről, mint az Angliában és másutt történt; az sem szükséges, hogy a közös tulajdont ukázzal eltöröljék. Szedjétek el a parasztoktól földműves-munkájuk termékét egy bizonyos mértéken felül, és csendőrségek és hadseregek ellenére sem sikerül majd őket földjeikhez láncolni. A római birodalom utolsó időiben provinciák decuriói, — nem parasztok, hanem földbirtokosok — elmenekültek

házaikból, elhagyták földeiket, sőt eladták magukat rabszolgának, mindezt azért, hogy megszabaduljanak egy olyan tulajdontól, amely már csak hivatalos ürügy volt arra, hogy kiméletlenül és könyörtelenül kisajtolják őket.

A parasztok úgynevezett felszabadítása időpontjától az orosz közösséget az állam abnormális gazdasági feltételek közé hozta, és ez idő óta szünet nélkül nyomorgatja a kezében összpontosított társadalmi erők segítségével. Az államkincstári behajtásoktól kimerülve, a közösség a könnyű kizsákmányolás tehetetlen anyaga lett a kalmárkodás, a földbirtok és az uzsora számára. Ez a kívülről jövő elnyomás magának a közösségnek a kebelében elszabadította a már meglevő érdekellentéteket és gyorsan kifejlesztette benne a bomlás csiráit. De ez nem minden. <A parasztok terhére (az állam) mintegy melegházban nagyra növelte a tőkés rendszer legkönnyebben akklimatizálható kinövéseit, a tőzsdét, a spekulációt, a bankokat, a részvénytársaságokat, a vasutakat, amelyek deficitjeit fizeti és profitjait előlegezi a vállalkozóknak stb. stb.> A parasztok terhére az állam <közreműködését nyújtotta> <mintegy> melegházban nagyra növelte a nyugati tőkés rendszer azon ágait, amelyek anélkül, hogy bármiképpen is fejlesztenék a földművelés termelési előfeltételeit, a legalkalmasabbak arra, hogy megkönnyítsék és meggyorsítsák gyümölcseinek a nemtermelő közvetítők által történő ellopását. Így működött közre egy új tőkés élősdí réteg meggazdagodásában, mely a „faluközösség” máris annyira elszegényített vérért szívja.

...egyszóval az állam <közvetítő szerepet játszott> közreműködését nyújtotta ama technikai és gazdasági eszközök korai kifejlesztéséhez, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy megkönnyítsék és meggyorsítsák a földművelőknek, vagyis Oroszország legnagyobb termelőerejének kizsákmányolását és meggazdagítsák a „társadalom új támaszait”.

5. <Első pillantásra megérthetjük ezeknek az ellenséges hatásoknak az együttesét, amelyek előmozdítják és meggyorsítják a földművelőknek, vagyis Oroszország legnagyobb termelőerejének kizsákmányolását.> <Első pillantásra megérthetjük, hogy az ellenséges hatásoknak ez az együttese, hacsak egy hatalmas visszahatás nem következik be, már csak a dolgok erejénél fogva is végzet-szerűen elvezetne a közösség pusztulásához.> A romboló hatásoknak ez az együttese, hacsak egy hatalmas visszahatás szét nem zúzza, természetszerűleg a faluközösség pusztulásához kell hogy vezessen.

De tegyük fel magunknak a kérdést: Miért esküsznek össze mindezek az érdekek <ideértem a kormányzat gyámsága alatt álló nagyiparokat>, amelyek a faluközösség jelenlegi állapotában jól megtalálták a számításukat, miért esküsznek össze tudatosan arra, hogy megöljék az aranytojáshoz tyúkot? Éppen azért, mert érzik, hogy „ez a jelenlegi állapot” már nem tartható, hogy következésképpen kizsákmányolásának jelenlegi <módja többé nem az> módjára nincs többé mód. A földművelő nyomorúsága már is megfertőzte a földet, és az terméketlenné válik. A jó terméseket <amelyeket a kedvező időjárás egyes éveken kicsikar> ellensúlyozzák az éhínségek. Kivétel helyett Oroszország behozni kénytelen gabonát. A tíz legutóbbi év átlaga nemcsak stagnáló; hanem visszaeső mezőgazdasági termelést mutatott. Végül Oroszország, első ízben, kivétel helyett behozni kénytelen gabonát. Nincs hát már veszteni való idő. Ennek véget kell vetni. A parasztok többé-kevésbé jómódú kisebbségéből falusi középosztályt kell kialakítani, többségüket pedig minden további nélkül proletárokká <bérmunkásokká> kell átváltoztatni. — E célból a „társadalom új támaszainak” szövivői a közösségen sajátmaguk ütötte se-

beket mint a közösség végelgyengülésének megannyi természeti tünetét denunciólják.

Mínthogy annyi különféle érdek, s mindennekefelett a II. Sándor jótekonu uralma alatt felállított „új társadalom-támaszoké”, megtalálta a számítását a „faluközösség” *jelenlegi állapotában*, miért esküdnének össze tudatosan elpusztítására? Szóvivőik miért denunciólják a rajta ütött sebeket mint természetes megrokkánása megannyi cáfolhatatlan bizonyítékát? Miért akarják megölöni aranytojást tojó tyúkjukat?

Egyszerűen mert a gazdasági tények, melyek elemzése túl messzire vezetne, leleplezték azt a titkot, hogy a *közösség jelenlegi állapota már nem tartható*, és hogy csupáncsak a dolgok szükségszerűségénél fogva is a néptömegek kizsákmányolásának jelenlegi módjára nem lesz tovább mód.

Valami új kell tehát, és ez a legkülönbözőbb formákban sugallt új valami mindig erre lyukad ki: el kell törölni a közös tulajdönt, a parasztnok többé-kevésbé jómódú kisebbségét falusi középosztályá kell kialakulni hagyni, nagy többségüket pedig minden további nélkül proletárokká átváltoztatni.

⟨Nem áltathatjuk magunkat afelől, hogy [. . .]⟩ Egyfelől a „faluközösség” majdnem a végromlás szélére jutott, s másfelől lesben áll egy hatalmas összeesküvés, hogy megadhassa neki a kegyelemdőfést. Az orosz közösség megmentéséhez egy orosz forradalomra van szükség. Egyébként a politikai és társadalmi erők birtokosai megteszik a tőlük telhetőt, hogy előkészítsék a tömegeket egy ilyen katasztrófára.

Ugyanakkor, amikor a faluközösség vérét veszik és kőnpadra vonják, földjét terméketlenné teszi és elszegényítik, a „társadalom új támaszainak” irodalmi lakájai a faluközösségeken ütött sebeket ironikusan úgy mutogatják, mint a közösség spontán és elvitathatlan végelgyengülése megannyi tünetét, mondván, hogy természetes halált hal, és hogy jó szolgálatot tesznek azzal, hogy megrövidítik a haláltusáját. Itt már nem egy problémáról van szó, amelyet meg kell oldani; itt egész egyszerűen egy ellenségről van szó, akit meg kell verni. Ez tehát már nem egy elméleti probléma <ez egy megoldandó kérdés, ez egész egyszerűen egy ellenség, akit meg kell verni⟩. Az orosz közösség megmentéséhez orosz forradalomra van szükség. Egyébként az orosz kormány és a „társadalom új támaszai” megteszik a tőlük telhetőt, hogy előkészítsék a tömegeket egy ilyen katasztrófára. Ha a forradalom alkalmas időben érkezik, ha összpontosítja minden erejét, <ha az orosz társadalom intelligens része⟩ <ha az orosz intelligencia összpontosítja az ország minden eleven erejét⟩ hogy biztosítsák a faluközösség szabad fellendülését, a közösség hamarosan az orosz társadalom megújódásának elemeként és a tőkés rendszer szolgásgában sínylődő országok feletti fölény elemeként fog kifejlődni.

II.

* I. Megmutattam a „Tőké”-ben, hogy a *feudális termelés tőkés termeléssé* való <átváltozásának> átalakulásának kiindulópontja a *termelő kisajátítása* volt, és közelebbről, hogy „ennek az egész fejlődésnek a bázisa a földművelők *kisajátítása*” (francia kiad., 315. o.). Így folytatom: „Ez (a földművelők *kisajátítása*) radikális teljességgel még csak Angliában ment végbe. . . *Nyugat-Európa valamennyi többi országa* ugyanezen a mozgáson megy át.” (I. h.)

Tehát <e sorokat írva> <az adott fejlődést> ezt a „történelmi végzetszerűséget” kifejezetten „*Nyugat-Európa országaira*” korlátoztam. Hogy a legcse-

kélyebb kétséget se hagyjam afelől, hogy mit gondolok, a 341. oldalon²² ezt mondom:

„A *magántulajdon* mint a kollektív tulajdon ellentéte csak ott létezik, ahol a *munka* . . . külső feltételei magánszemélyek tulajdonában vannak. Aszerint azonban, hogy ezek a munkások-e vagy a nem-munkások, a magántulajdonnak is más és más a jellege.²³”

Ilymódon az a folyamat, amelyet <leírtam> elemeztem a dolgozók szétforgácsolt magántulajdonának egy formáját helyettesítette — egy törpe kisebbség tőkés tulajdonával²⁴ (i. m. 342. o.)²⁵, a *tulajdon egy fajtáját helyettesítette egy másikkal*. Hogyan <alkalmazható> lehetne ez alkalmazható Oroszországra, ahol a föld nem „magántulajdona” a földművelőnek, és soha nem is volt az? <Mindenesetre, akik az oroszországi közösségi tulajdon felbomlásának történelmi szükségszerűségében hisznek, semmi esetre sem bizonyítják ezt a szükségszerűséget a dolgok nyugat-európai végzettszerű menetéről adott fejtegetéssel. Ellenkezőleg, új és az általam adott kifejtéstől teljesen független érveket kellene felhozniok. Az egyetlen dolog, amit megtudhatnak nálam a következő:> Az egyetlen következtetés tehát, amelyet megalapozottan levonhatnának a dolgok nyugati menetéből, a következő: Hogy a tőkés termelést be lehessen vezetni Oroszországban, azzal kell kezdeni, hogy eltörlik a közösségi tulajdont és kisajátítják a parasztokat, azaz a nép nagy tömegét. Ez egyébként a vágya az orosz liberálisoknak, <akik meg akarják honosítani maguknál a tőkés termelést és, következésképpen önmagukhoz, a parasztok nagy tömegét egyszerű bémunkásokká akarják átváltoztatni> de vajon ez a *vágyuk* többnek mutatkozik-e, mint II. Katalin vágya, <hogy beoltsa> hogy az orosz talajba ültesse a középkori céhművességek nyugati rendszerét?

<Minthogy az orosz földművelők kezén levő föld közös tulajdonuk és soha nem volt a magántulajdonuk [. . .]> <Oroszországban, ahol a föld nem „magántulajdona” a földművelőnek, és soha nem is volt az, egy ilyen magántulajdon <átváltozása> átalakulása tőkés tulajdonná <értelmetlenség> <lehetetlen> szóba sem jöhet tehát. <Az egyetlen következtetés, amelyet le lehetne vonni, a következő volna [. . .]> <A nyugati adottságokból csupán arra lehetne következtetni [. . .]> <Ha <okulást> tanulást akarunk levonni a [nyugati] adottságokból. . .]>

<A legnaivabbak sem tagadhatják, hogy ez két teljesen elütő eset. Mindenesetre a nyugati folyamat [. . .]>

Ilymódon <az általam elemzett folyamat> Nyugaton a földművelők kisajátítása arra szolgált, hogy „átváltoztassák a dolgozók szétforgácsolt magántulajdonát” a tőkések koncentrált magántulajdonává. De ez mindenkor a magántulajdon egyik formájának helyettesítése a magántulajdon másik formájával. <Hogyan lehetne hát alkalmazható ugyanez a folyamat <az orosz földre> az orosz földművelőkre, <akiknek a földje nem [. . .]> és soha nem is volt [. . .]> akiknek a területi tulajdona mindig „közösségi” maradt, és soha nem volt „magán?” <Ugyanaz a történelmi folyamat, <amelyet elemeztem> ahogy az nyugaton végbement [. . .]> Oroszországban viszont arról volna szó, hogy a

²² Vö. A tőke. Id. kiad. 704. o.

²³ A fogalmazványban „jellege” helyett „formája” szerepel.

²⁴ Ez a mondat erősen javított. Az eredeti szöveg: „Ilymódon az a folyamat, melyről beszélek, végül is átalakítja a szétforgácsolt magántulajdont — tőkés tulajdonná, átalakítja a tulajdon egyik fajtáját egy másikká.”

²⁵ Vö. A tőke. Id. kiad. 704. o.

tőkés tulajdon helyébe lépjen a kommunista tulajdonnak <mely a föld megművelőie, ami nyilvánvalóan teljesen [más] folyamat [...]>.

Persze! Ha a tőkés termelés megalapítaná uralmát Oroszországban, a parasztok, vagyis az orosz nép nagy többségét át kellene változtatni bér munkássá és következésképpen ki kellene sajátítani, kommunista tulajdonának előzetes eltörlésével. De mindenesetre a nyugati precedens itt semmit sem bizonyít <e folyamat „történelmi végzetszerűsége” mellett>.

II. Az orosz „marxisták”, akikről Ön beszél, teljesen ismeretlenek előttem. Azok az oroszok, akikkel személyes kapcsolataim vannak, amennyire tudom, teljesen ellenkező nézeteket vallanak.

III. Történelmi nézőpontból az egyetlen komoly érv <amelyet fel lehet hozni> az oroszországi közösségi tulajdon²⁶ *végzetszerű felbomlása* mellett, a következő: A közösségi tulajdon mindenütt létezett Nyugat-Európában, s mindenütt eltűnt a társadalmi haladás folyamán; <miért lenne más a sorsa Oroszországban> hogyan kerülhetné hát el ugyanezt a sorsot Oroszországban?²⁷

Történelmi nézőpontból csak egyetlen komoly érv szól az orosz kommunista tulajdon végzetszerű *felbomlása* mellett. Ez a következő: A kommunista tulajdon mindenütt létezett Nyugat-Európában, s mindenütt eltűnt a társadalmi haladás folyamán. Miért kerülne el egyedül Oroszországban ugyanezt a sorsot?

Először is Nyugat-Európában a közösségi tulajdon pusztulását és a tőkés termelés <megjelenését> születését egy <századokban számolható> óriási időköz választja el egymástól, amely egy egész sor egymásra következő gazdasági revolúciót és evolúciót ölel fel <A közösségi tulajdon pusztulása itt nem szülte meg a tőkés termelést>, melyek közül a tőkés termelés csak <az utolsó> a legújabb. Ez egyfelől bámulatosan kifejlesztette a társadalmi termelőerőket, de másfelől elárulta <átmeneti jellegét> saját összeférhetetlenségét magukkal azokkal az erőkkal, amelyeket létrehoz. Története immár nem egyéb, mint antagonizmusok, válságok, konfliktusok, katasztrófák története. Legvégül felfedte mindenki előtt, az érdekből vakokat kivéve, tisztán átmeneti jellegét. Azoknak a népeknek, amelyeknél legjobban nekilendült Európában és <az Egyesült Államokban> Amerikában, nincs más kívánságuk, mint hogy letörjék láncait, helyettesítve a tőkés termelést a kooperatív termeléssel és a tőkés tulajdont a tulajdon archaikus típusának egy *magasabb formájával*, vagyis a <kollektív> kommunista tulajdonnal.

Ha Oroszország elszigetelten állna a világban, akkor saját számlájára kellene kimunkálnia azokat a gazdasági vívmányokat, amelyeket Nyugat-Európa csak annak folyamán szerzett meg, hogy evolúciók egy hosszú sorát futotta be ősi közösségeinek fennállásától kezdve a jelenlegi állapotáig. Az én szememben legalábbis semmi kétség nem fér hozzá, hogy közösségei ebben az esetben az orosz társadalom fejlődésével végzetszerűen pusztulásra lennének ítélve. De az orosz közösség helyzete tökéletesen különbözik a Nyugat <Nyugat-Európa> ősi közösségeinek helyzetétől. Oroszország az egyetlen ország Európában, ahol a közösségi tulajdon nagy, országos méretekben fennmaradt, ugyanakkor pedig Oroszország egy modern történelmi környezetben áll, kortársa egy magasabb kultúrának, össze van kapcsolva egy világpiaccal, melyen a tőkés termelés uralkodik.

²⁶ — *propriété communale*. Itt nyilvánvalóan nem a községi, hanem a faluközösség tulajdonáról van szó.

⟨A tőkés termelés biztosítja tehát neki eredményeit, anélkül, hogy át kellene mennie annak [. . .]⟩

Elsajátítva e termelési mód pozitív eredményeit, képes tehát fejleszteni és átalakítani faluközösségének még archaikus formáját, ahelyett hogy szétrombolná. (Mellékesen megjegyzem, hogy az oroszországi kommunista tulajdon formája a legmodernebb formája az archaikus típusnak, amely maga is átment egy egész sor evolúción.)

Ha a tőkés rendszer oroszországi kedvelői tagadják egy ilyen kombináció lehetőségét, bizonyítsák be, hogy a gépek kiaknázásához Oroszország kénytelen volt átmenni a gépipari termelés inkubációs időszakán! Magyarazzák meg nekem, hogyan sikerült bevezetniök maguknál úgyszólván néhány nap alatt a cseremechanizmust (bankok, hiteltársaságok stb.), amelynek kimunkálása a Nyugatnak évszázadokba került?

⟨Habár a tőkés rendszer Nyugaton öregedőben van, habár közeleg az idő, amikor az már csak ⟨olyan társadalmi rendszer⟩ ⟨regresszív forma⟩ „archaikus” alakulat lesz, orosz kedvelői [. . .]⟩

IV. Ha a földgömbünk archaikus vagy őskori alakulata maga is egy sor különböző korú réteget ölel fel, amelyek egymás fölé rakódnak, ugyanúgy a társadalom archaikus alakulata egy sor különböző típust mutat fel, ⟨amelyek emelkedő sort alkotnak egymással⟩ amelyek előrehaladó korszakokat jeleznek. Az orosz faluközösség e lánc legújabb típusához tartozik. A földművelő itt már magántulajdonként birtokolja a házat, amelyben lakik, és a kertet, amely annak tartozéka. Ez az archaikus forma első bomlasztó eleme, amely a régebbi típusokban ismeretlen ⟨és amely átmenetül szolgálhat az archaikus alakulattól a [. . .]⟩. Másfelől emezek a tagjaik közötti természetes rokonsági viszonyokon nyugszanak, míg az a típus, amelyhez az orosz közösség tartozik, felszabadult ettől a szoros köteléktől. Éppen ennél fogva szélesebb fejlődésre képes. A faluközösségek elszigeteltségével, az egyik közösség és a többiek élete közötti kapcsolat hiányával, ezzel a lokalizált mikrokozmossszal ⟨amely egy központosított despotizmus természetes alapját alkothatta⟩ nem találkozzunk mindenütt az ősi típus immanens jellegzetességeként, de mindenütt, ahol megtalálható, egy központi despotizmust emel a közösségek fölé. Úgy látom, hogy Oroszországban ⟨a faluközösségek életének elszigeteltsége el fog tűnni⟩ ez az elszigeteltség, amelyet eredetileg a terület roppant kiterjedése váltott ki, könnyen elhárítható akadály, mielőtt a kormány által alkalmazott béklyókat eltávolítják.

Most rátérek a kérdés velejére. Nem áltathatjuk magunkat: az az archaikus típus, amelyhez az orosz ⟨falu⟩közösség tartozik, benső kettősséget rejt, amely, ha bizonyos történelmi feltételek adva vannak, a pusztulásához ⟨a felbomlásához⟩ vezethet. A föld tulajdona közös, de ⟨másfelől, a gyakorlatban, a művelés, a termelés parcellásparaszti⟩ mindegyik paraszt a saját számlájára műveli és aknázza ki ⟨a parcelláját, sajátítja el földje terményeit⟩ a földjét, mint a nyugati kisparaszt. Közös tulajdon és a föld parcellás kiaknázása, ez a kombináció, ⟨amely haladó (termékenyítő) elem volt, a művelés fejlődése⟩ amely régebbi szakaszokban hasznos volt, veszedelmessé válik a mi korunkban. Egyfelől az ingó jószág, amely egyre fontosabb szerepet játszó elem magában a földművelésben, fokozottan differenciálja a közösség tagjainak vagyonát és érdekelletétekhez vezet, mindenekelőtt az állam adóbehajtásának nyomása alatt; másfelől veszendőbe megy a közös tulajdonnak — mint a kooperatív

²⁷ Az alábbi bekezdés a fogalmazvány egy későbbi részéből való.

és kombinált munka alapjának — gazdasági fölénye. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az osztatlan rétek kiaknázásában az orosz parasztok már a kollektív módot alkalmazzák, hogy az *artel*-szerződés jólismert volta nagyon megkönnyítene nekik az átmenetet a parcellás művelésről a kollektív művelésre, hogy az orosz föld fizikai adottságai megkívánják a nagyüzemi <gépek segítségével> kombinált gépi művelést, s hogy végül az orosz társadalom, amely oly sokáig élt a faluközösség terhére, tartozik neki az e változáshoz szükséges első előlegekkel. Persze itt csakis egy fokozatos változásról lehetne szó, amely azzal kezdődne, hogy a közösséget *jelenlegi* bázisán normális állapotba hozzák.

V. Minden többé-kevésbé elméleti jellegű kérdést félretéve, nem kell Önnek mondanom, hogy ma az orosz közösségnek magát a létét fenyegeti hatalmas érdekeknek az összeesküvése. A közösséggel szemben létrejött a kapitalizmusnak egy bizonyos fajtája, amelyet a parasztok költségére táplálnak az állam közvetítésével; ennek érdeke a közösség agyonnyomása. Érdekük még a földbirtokosoknak is, hogy a többé-kevésbé jómódú parasztokat mezőgazdasági középosztállyá alakítsák és a szegény földművelőket — vagyis a tömeget — átváltoztassák egyszerű bérmunkásokká, ami olcsó munkát jelent. És hogyan állhatna ellen egy közösség, amelyet felőrölnék az állami behajtások, fosztogat a kereskedelem, kizsákmányolnak a földbirtokosok, belülről aláaknáz az uzsora!

Ami az orosz közösség életét fenyegeti, az sem nem egy történelmi végzetszerűség, sem nem egy elmélet: az az elnyomás az állam részéről és a kizsákmányolás a befurakodó tőkések részéről, akiket a parasztok terhére tett hatalmassá ugyanez az állam.

III.

Kedves Polgártársnő!

Hogy alaposan tárgyalhassam a február 16-i levelében felvetett kérdéseket, bele kellene bocsátkoznom a dolgok részleteibe és sürgős munkákat félbehagynom, de az a rövidre fogott fejtegetés, amelyet van szerencsém Önnek megküldeni, remélem, elegendő lesz arra, hogy eloszlasson minden félreértést az én úgynevezett elméletem körül.

I. A tőkés termelés keletkezését elemezve ezt mondom: „A tőkés rendszer alapján tehát ott áll a termelő radikális elválasztása a termelési eszközöktől . . . Ennek az egész fejlődésnek a bázisa a *földművelők kisajátítása*. Ez radikális teljességgel még csak Angliában ment végbe . . . *De Nyugat-Európa valamennyi többi országa* ugyanezen a mozgáson megy át.” („A tőke”, francia kiad., 315. o.)

E mozgás „történelmi végzetszerűsége” tehát *kifejezetten Nyugat-Európa országaira* van korlátozva. <Aztán az ok [. . .]> E korlátozás miéértje a XXXII. fej. eme passzusában van megjelölve: „*A személyes munkán alapuló magántulajdon* . . . kizsákmányolja a más munkájának kizsákmányolását, a bérmunkán alapuló *tőkés magántulajdon*.” (I. m., 341. o.)

Ebben a nyugati mozgásban tehát a *magántulajdon egyik formájának a magántulajdon egy másik formájává való átváltoztatásáról* van szó. Az orosz parasztoknál viszont a *közös tulajdonukat* kellene *magántulajdonná átváltoztatni*. Akár állítjuk, akár tagadjuk ennek az átalakulásnak a végzetszerűségét,

a mellette szóló és az ellene szóló érveknek semmi közük a tőkés rendszer keletkezéséről adott elemzésemhez. Abból legfeljebb arra lehetne következtetni, hogy az orosz parasztok nagy többségének jelenlegi állapotát tekintve, kistulajdonossá történő átváltoztatásuk aktusa csak előjátéka lenne gyors kisajátításuknak.

II. A legkomolyabb érv, amelyet az orosz közösség ellen felhoztak, a következőre lyukad ki:

Nyúljunk vissza a nyugati társadalmak eredetéhez, és mindenütt megtaláljuk a föld közös tulajdonát; s a társadalmi haladás folyamán ez mindenütt eltűnt a magántulajdonnal szemben; így hát nem kerülhetné el ugyanezt a sort egyedül Oroszországban.

Csak annyiban veszem figyelembe ezt az érvelést, amennyiben <Európára vonatkozik> az európai tapasztalatokra támaszkodik. Ami például Kelet-Indiát illeti, Sir H. Maine és a vele egyívtársai kivételével mindenki jól tudja, hogy ott a föld közös tulajdonának az eltörlése csakis az angol vandalizmus aktusa volt, amely a bennszülött népet nem előbbrevitte, hanem visszavetette.

Az ősi közösségek nincsenek egy kaptafára szabva. Ellenkezőleg, összességük olyan társadalmi csoportosulások sorát alkotja, amelyek mind típusban, mind korban különböznek egymástól, és amelyek különböző fejlődési szakaszokat jelölnek. E típusok egyike, amelyet *földközösségnek* szoktak nevezni, a típusa az *orosz közösségnek* is. Nyugati megfelelője a *germán közösség*, amely nagyon új keletű. Még nem létezett Julius Caesar idején, és már nem létezett, amikor a germán törzsek Itália, Gallia, Hispánia stb. meghódításához fogtak. Julius Caesar korában a művelhető földet már évente újrafelosztották különböző csoportok, a *gens*ek és a *törzsek* között, de még nem egy-egy közösség egyéni családjai között; valószínűleg a művelés is csoportonként, közösen történt. Magán a germán földön ez az archaikusabb típusú közösség természetes fejlődés útján átváltozott földközösséggé, ahogy azt Tacitus leírja.²⁸ Tacitus kora után szemünk elől veszítjük. A szüntelen háborúk és vándorlások közepette áttekinthetetlen körülmények között elpusztult; talán erőszakos halált halt. De természetes életképességét két elvitathatatlan tény bizonyítja. E modell néhány elszórt példánya túlélte a középkor minden viszontagságát és megőrződött napjainkig, például az én vidékemen, a trieri területben. Ami azonban még fontosabb, e „földközösség” lenyomatát oly jól kivehetjük a belőle támadt új közösségben, hogy Maurer ennek megfejtése során rekonstruálni tudta amazt. Az új közösséget, amelyben a művelhető föld *magántulajdonként* a művelőké, ugyanakkor, amikor az erdők, legelők, parlagföldek stb. még *közös tulajdon* maradnak, a germánok minden meghódított országban bevezették. Az őstípustól átvett jellemvonások következtében ez a közösség az egész középkor folyamán a népszabadság és a népelet egyetlen otthona lett.

A „faluközösséggel” Ázsiában is találkozunk, az afgánoknál stb., de mindenütt úgy jelenik meg, mint a *legújabb típusa* és úgyszólván utolsó szava a társadalmak *archaikus alakulásának*. E tény kiemelése végett tértem ki néhány részletre a germán közösségre vonatkozólag.

Szemügyre kell most vennünk a legjellegzetesebb vonásokat, amelyek a „földközösséget” az archaikusabb közösségektől megkülönböztetik.

1. A közösség minden más típusa a tagjai közötti vérrokonsági viszonyokon nyugszik. Csak az kerülhet bele, aki természetes rokon, vagy akit

²⁸ Vö. De origine, situ, moribus ac populis Germaniae. 26. fejr.

adoptálnak. <Ezeknek az organizmusoknak a> Struktúrájuk olyan, mint egy családfáé. <Az őket a természethez kötő köldökszínórt elvágva [...] A „földközösség” volt a szabad emberek első társadalmi csoportosulása, olyan csoportosulás, melyet nem a vérségi kötelékek fontak össze.

2. A földközösségben a ház és tartozéka, az udvar a földművelőé, mint magánszemélyé. A közös ház és a kollektív lakás viszont az ősi közösségeknek volt egyik gazdasági alapja, mégpedig már jóval a pásztorkodó vagy földművelő élet bevezetése előtt. Persze találunk földközösségeket, amelyekben a házak, jöllehet már nem kollektív lakóhelyek, időszakosan birtokosokat cserélnek. Az egyéni haszonélvezet ily módon kombinálódik a közös tulajdonnal. De az ilyen közösségek még születésük jegyét viselik: átmeneti állapotban vannak egy archaikusabb közösségből a tulajdonképpeni földközösségbe.

3. A művelhető földet, amely elidegeníthetetlen és közös tulajdon, időszakosan felosztják a földközösség tagjai között oly módon, hogy mindegyik saját számlájára aknázza ki a neki kijelölt földeket és magánszemélyként sajátítja el a terményeiket. Az ősi közösségekben a munka közösen folyik, és a közös termék az újratermeléshez fenntartott hányad kivételével, a fogyasztás szükségleteinek mértékében és arányában kerül felosztásra.

Érthető, hogy a földközösségnek az alkatához tartozó kettőssége nagy élet-erőt kölcsönöz neki. Megszabadulva a természetes rokonság erős, de szűk kötelékeitől, a föld közös tulajdona és az abból fakadó társadalmi viszonyok szilárd alapot biztosítanak neki, ugyanakkor pedig a ház és az udvar, amely az egyéni család kizárólagos területe, a parcellás művelés és terményeinek magánelsajátítása olyan fellendülést adnak az egyéniségnek, amely összeférhetetlen az ősi közösségek <struktúrájával> szervezetével.

De nem kevésbé nyilvánvaló, hogy idővel ugyanez a kettősség a bomlás csírájává változhat át. Eltekintve minden kívülről jövő káros hatástól, a közösség saját méhében hordozza pusztulása elemeit. A magán földbirtok már belopakodott oda egy háznak és falusi udvarnak képében, s ez erődítménnyé változhatik, amelyből előkészítik a közös föld elleni támadást. Ilyet már láttunk. De a dolog lényege a parcellás munka mint a magánelsajátítás forrása. Ez teret ad ingó javak, például állatok, pénz, sőt olykor rabszolgák vagy jobbágyság felhalmozásának. Ez az ingó tulajdon, amelyet a közösség nem ellenőrizhet, és amely egyéni cserék tárgya, ahol a fortély és a véletlen szabad játékhoz jut, mindjobban ránehezedik az egész falusi gazdaságra. Ez az ősi gazdasági és társadalmi egyenlőség bomlasztója. Ez heterogén elemeket visz be, amelyek a közösség kebelében érdekkonfliktusokat és ellentétes szenvedélyeket váltanak ki, alkalmasakat arra, hogy kikezdjék először a művelhető földek, majd az erdők, legelők, parlagföldek stb. közös tulajdonát, melyek — ha már átváltak a magántulajdon közösségi függelékeivé — idővel a magántulajdon osztályrészeül fognak jutni.

Mint a társadalom <archaikus> ősi alakulatának <legújabb és> utolsó fázisa, a földközösség <természetesen közvetíti az átmenetet> ugyanakkor átmeneti fázis a másodkori alakulathoz, tehát átmenet a közös tulajdonon alapuló társadalomból a magántulajdonon alapuló társadalomba. A másodkori alakulat persze feloleli a rabszolgaságon és a jobbágyságon nyugvó társadalmak sorát.

De azt jelenti-e ez, hogy a földközösség történelmi pályafutásának végszetszerűen ehhez a kimenetelhez kell elvezetnie? Korántsem. Velezületett kettőssége alternatívát enged: tulajdoneleme felülkerekedik kollektív elemén

vagy emez kerekedik felül amazon. Minden attól a történelmi környezettől függ, amely a közösséget körülveszi.

Egyelőre vonatkoztassunk el az orosz közösségre súlyosodó összes nyomorúságoktól, és csak fejlődési lehetőségeit nézzük. Egyedülálló helyzetet foglal el, amely precedens nélküli a történelemben. Európában egyedülálló módon egy mérhetetlen birodalom falusi életének uralkodó szerves formája még. A föld közös tulajdona a kollektív elsajátítás természetes alapját biztosítja számára, a történelmi környezete pedig, a tőkés termelés egyidejű fennállása, teljesen készen nyújtja neki a nagyüzemi méretekben megszervezett kooperatív munka anyagi feltételeit. Átveheti tehát a tőkés rendszer által kimunkált összes pozitív vívmányokat anélkül, hogy átmenne annak caudiumi igája alatt. Fokozatosan kiszoríthatja a parcellás földművelést a gépek segítségével folytatott kombinált földműveléssel, melyet az orosz föld fizikai adottságai megkívánnak. Miután előzetesen jelenlegi formájában normális állapotba hozták, *közvetlen kiindulópontjává* válhatik ama gazdasági rendszernek, amely felé a modern társadalom tendál, és új bőrt ölthet anélkül, hogy előbb öngyilkossá lenne.

⟨De vele szemben magasodik a földbirtok, amely karmai között tartja a földnek majdnem a felét, ⟨a jobbik részét, nem is szólva az állami birtokokról⟩ és a jobbik részét. Éppen ennél az oldalánál fogva esik egybe a „faluközösség” továbbfejlesztése útján való fennmaradása az orosz társadalom általános mozgásával, ez az ára ez utóbbi megújulásának. Kizárólag gazdasági nézőpontból is [. . .] Oroszország hiába kísérelne meg kikerülni zsákutcájából az angol módra létesített tőkés bérlet révén, amelynek az ország összes társadalmi feltételei ellenszegülnek. Maguk az angolok hasonló erőfeszítéseket tettek Kelet-Indiában; csak tönkretenniük sikerült a bennszülött földművelést és megkétszerezniük az éhínségek számát és intenzitását.⟩

Maguk az angolok ilyen kísérleteket tettek Kelet-Indiában: csak tönkretenniük sikerült a bennszülött földművelést és megkétszerezniük az éhínségek és intenzitását.

De hát a közösséget sújtó átok — az elszigeteltsége, az egyik közösség és a többiek élete közötti kapcsolat hiánya, ez a *lokalizált mikrokozmosz*, amely mostanáig megfosztotta minden történelmi kezdeményezéstől? Ez eltűnnék az orosz társadalom egy általános megrázkódtatása közepette.²⁹

⟨Nem bocsátkoztunk bele⟩

⟨Nem bocsátkoztam bele a dolgok részleteibe, ⟨mivelhogy ezek⟩ csupán azt kellett ⟨meghatároznom⟩ kiemelnem, 1. mivel csak⟩

⟨Csak azt kellett kiemelnem⟩

⟨Csak azt⟩ ⟨Elkerültem⟩

⟨Nem bocsátkozva a dolgoknak ⟨a⟩ semmiféle részleteibe⟩ ⟨csupán⟩ ⟨arra korl⟩ ⟨csupán⟩ ⟨Arra szorítkoztam, hogy kiemeljek néhány általános vonást, pontosítandó⟩

⟨1. azt a helyet⟩ a történelmi helyet, amelyet a földközösség az ősi közösségek sorában elfoglalt; továbbá az orosz közösség kivételes helyzetét, amely módot adna a⟩

⟨2.⟩ ⟨azokat a különleges nagy fejlődési lehetőségeket, amelyeket az orosz közösségnek nyújthat a modern világ⟩ ⟨különleges⟩ ⟨kivételes, amelyet⟩ ⟨a fejlődés⟩ ⟨az orosz közösségnek alkalmasságát, amely módot adna neki⟩ ⟨kivételes⟩ ⟨ahol megtalálható⟩

²⁹ Az alábbi rész külön levélpapírra van írva, ezzel a jelzettel: Vége.

Az orosz parasztnak az *artel* jólismert volta megkönnyítené különösen az átmenetet a parcellás munkáról a kooperatív munkára, amelyet bizonyos fokig alkalmaz (az osztatlan réteken és néhány közérdekű vállalkozásban) egyébként már a szénabetakarításnál és a községi vállalkozásoknál, amilyenek a kiszáritási munkák stb. Egy teljesen archaikus sajátzerűség — a modern agronómusok réme — szintén ilyen irányban játszik közre. Akármilyen vidékre jutva, ahol a művelhető föld egy furcsa szétदारabolódás nyomaait mutatja, mely egy kis földdarabokból összetevődő sakktábla formáját kölcsönzi neki, nincs kétség afelől, hogy ez egy elhalt földközösség területe. A tagok, anélkül, hogy kitanulmányozták volna a földjáradék elméletét, megértették, hogy ugyanolyan összegű munka különböző természetes termékenységgű és helyzetű földdarabokra fordítva különböző hozamokat ad. Hogy (biztosítsák ugyanazon gazdasági előnyöket) egyenlőssítsék a munka esélyeit, felosztották tehát a földet bizonyos — a talaj természeti és gazdasági eltérései által meghatározott — számú területre, és mindezeket a nagyobb területeket aztán tovább szétदारolták annyi parcellára, ahány földműves van. Mármint mindegyikük egy-egy darabkát kapott mindegyik területen. Ez az orosz közösség által mindmáig megörökített elrendezés, mondani sem kell, ellenkezik az agronómiai követelményekkel (mind a kollektív művelés, mind az egyéni magánművelés követelményeivel). Eltekintve más hátrányoktól, erő- és időpocsékolásra kényszerít. (De mint a kollektív művelés kiindulópontjának nagy előnyei vannak. Kerekítsük ki a paraszt munkaterületét, és ő gazdaként fog rajta uralkodni.) Mindamellettt kedvez (mint kiindulópont) a kollektív művelésre való átmenetnek, amellyel első pillantásra olyannyira ellenkezni látszik. A parcella [. . .]

IV.

1881 március 8.,

Kedves Polgártársnő,

Idegbajom, amely az utolsó tíz évben időnként megtámad, akadályozott meg abban, hogy válaszoljak február 16-án kelt levelére (amelyet megtisztelő módon hozzám intézett).

Sajnálom, hogy nem adhatok Önnek a nyilvánosságnak szánt rövid beszámolót (azokról a problémákról) arról a kérdésről, amellyel (volt szíves) megtisztelő módon hozzám fordult. Két hónappal ezelőtt már ígertem egy munkát ugyanerről a témáról a Szentpétervári Bizottságnak.³⁰ Mindazonáltal remélem, néhány sor elegendő lesz ahhoz, hogy ne hagyjon Önben semmi kétséget (a következtetéseket illetően, amelyeket) az én úgynevezett elméletem körüli félreértést illetően.

1. A „Tóké”-ben adott elemzés tehát nem szolgáltat (semmit) semmiféle érvet, amelyet fel lehetne hozni akár az orosz közösség életképessége mellett, akár ellene.

(Ami az én személyes véleményemet illeti az orosz közösségről, amelyet hosszú évekig és az eredeti forrásokból tanulmányoztam, — ez a következő.)

(Az orosz közösségnek az eredeti forrásokból való (sok-sok éven át folytatott) tanulmányozása után, melyet folytattam)

(Hogy végleges véleményünk lehessen az orosz közösség lehetséges sor-

³⁰ A Narodnaja Volja (Népakarát) csoport végrehajtó bizottságáról van szó. Ezzel kapcsolatos anyag „Megjegyzések az 1861-es reformról és Oroszország ezzel kapcsolatos fejlődéséről” c. munkája is, amelyet csak 1881 végén, 1882 elején fogalmazott meg (lásd: Marx—Engels Werke. Dietz. 1962. 407—424. o.)

sáról, többre van szükségünk bizonytalan történelmi analógiáknál. Tanulmányozni kell) <Tanulmányoztam ezt hosszú> <Tanulmányt folytattam erről> <Ami az én véleményemet illeti a közösség lehetséges sorsáról>

A speciális kutatások, amelyeket erről folytattam, és melyekhez az eredeti forrásokból merítettem anyagokat, <arra az eredményre vezettek> meggyőztek engem arról, hogy ez a közösség a természetes <kiinduló-> támpontja az oroszországi társadalmi megújulásnak <az orosz társadalom megújulásának>. De <persze azon kell kezdeni, hogy [normális] feltételek közé hozzuk [. . .]> hogy mint ilyen funkcionálhasson, előbb ki kellene küszöbölni azokat a pusztító befolyásokat, amelyek minden oldalról ostromolják, azután pedig biztosítani kellene számára egy spontán fejlődés feltételeit.

Az elküldött válaszlevél

1881 március 8.

41. Maitland Park Road, London N.W.

Kedves Polgártársnő,

Idegbajom, mely az utolsó tíz évben időnként megtámad, akadályozott meg abban, hogy hamarabb válaszoljak február 16-i levelére. Sajnálom, hogy nem adhatok Önnek a nyilvánosságnak szánt rövid beszámolót arról a kérdésről, amellyel megtisztelő módon hozzám fordult. Már hónapokkal ezelőtt ígértem egy munkát ugyanerről a tárgyról a Szentpétervári Bizottságnak. Mindazonáltal remélem, néhány sor elegendő lesz ahhoz, hogy ne hagyjon Önben semmi kétséget az én úgynevezett elméletem körüli felreértést illetően.

A tőkés termelés keletkezését elemezve, ezt mondom:

„A tőkés rendszer alapján tehát ott áll a termelő radikális elválasztása a termelési eszközöktől. . . Ennek az egész fejlődésnek a bázisa a földművelők kisajátítása. Ez radikális teljességgel még csak Angliában ment végbe. . . De *Nyugat-Európa valamennyi többi országa* ugyanezen a mozgáson megy át.” („A tőke”, francia kiad., 315. o.)

E mozgás „történelmi végzetszerűsége” tehát kifejezetten *Nyugat-Európa országaira* van korlátozva. E korlátozás miattje a XXXII. fej. eme passzusában van megjelölve:

„A személyes munkán alapuló *magántulajdon*. . . kiszorítja a más munkájának kizsákmányolását, a bér munkán alapuló *tőkés magántulajdon*.” (I. m., 341. o.)

Ebben a nyugati mozgásban tehát a *magántulajdon egyik formájának a magántulajdon egy másik formájává való átalakulásáról* van szó. Az orosz parasztoknál ellenkezőleg *közöstulajdonukat magántulajdonná kellene átalakítani*.

A „Tőké”-ben adott elemzés tehát nem szolgáltat érveket sem a faluközösség életképessége mellett, sem ellene, de a speciális kutatások, amelyeket erről folytattam és melyhez az eredeti forrásokból merítettem az anyagokat, meggyőztek engem arról, hogy ez a közösség a támpontja az oroszországi társadalmi megújulásnak, de hogy mint ilyen funkcionálhasson, előbb ki kellene küszöbölni azokat a pusztító befolyásokat, amelyek minden oldalról ostromolják, azután pedig biztosítani kellene számára egy spontán fejlődés normális feltételeit.

Maradok, kedves Polgártársnő,
őszinte híve
Karl Marx